

Stanisław Kurnatowski

Dwa skarby z wczesnego okresu brązowego

z 6 ryc.

Deux dépôts du premier âge du bronze

Avec 6 figures

Opisuję poniżej dwa skarby z wczesnego okresu brązowego. Pierwszy z nich znaleziono w okolicy Stęszewa (pow. poznański) w 1941 r. Odkryli go przypadkowo pracownicy firmy „Ansohn” podczas kopania torfu, na głębokości 1,2 m pod powierzchnią ziemi. Znalezione przedmioty oddano do Muzeum Prehistorycznego w Poznaniu, gdzie zainwentaryzowano je pod nr 109:41.

Drugi skarb z Górki (pow. głogowski), wykazujący bliskie analogie do skarbu stęszewskiego, znaleziony był o wiele wcześniej i wzmiankowany przez Segera, Monteliusa i J. Kostrzewskiego¹⁾, nie był jednak nigdy w całości publikowany.

O p i s: Skarb ze Stęszewa składa się z pięciu otwartych bransolet brązowych ze zwężonymi końcami. Dwie z nich (rys. 1 a—b) wykonane

są z cienkich brązowych sztabek, w środku nieco grubszych, przy końcach śpiczasto zwężających się. Sztabki od strony zewnętrznej są okrągłe, od wewnętrznej spłaszczone. Pogięte końce i ślady starcia boków bransolet dowodzą dość długiego ich używania. Miejsca starcia, ściśle przylegające do siebie i te same prawie rozmiary bransolet wskazują, że były one noszone razem. Powierzchnia, dość zniszczona i wytarta, pokryta jest złocistą patyną wodną. Następna bransoleta (ryc. 1c) różni się od pierwszych masywniejszą budową. Sztabka bransolety, również w środku grubsza, posiada końce zwężające się bardziej tępo i spłaszczone od strony wewnętrznej. Przekrój sztabki owalny, o lekko spłaszczonych bokach. Powierzchnia dobrze zachowana pokryta jest ciemną patyną. Ostatnie dwie bransolety (ryc. 1d—e) z grubości i kształtu sztabek podobne są do dwu pierwszych okazów, różnią się jednak od nich odmiennym zakończeniem. Zwężające się końce ich są bowiem rozspłaszczone od strony wewnętrznej i odgięte na zewnątrz, przy czym końce piątej bransolety są silniej odgięte, niż czwartej. Sztabka piątej bransolety jest okrągła, czwartej facetowana. Po-

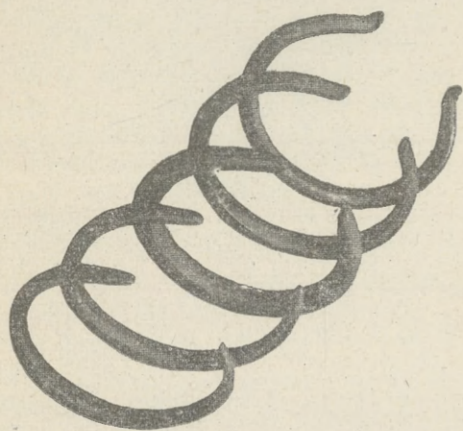
¹⁾ O. Montelius: „Chronologie der ältesten Bronzezeit in Norddeutschland und Skandinavien”, str. 38, ryc. 88, 89; H. Seger: „Depotfunde der Bronze- und Hallstattzeit”; Schlesiens Vorzeit NF IV, str. 11.

J. Kostrzewski: „Z badań nad osadnictwem wczesnej i środkowej epoki brązowej na ziemiach polskich”. Przegląd Archeologiczny II, str. 197.

wierzchnię obu sztabek pokrywa ciemna patyna, podobnie jak przy trzeciej bransoletce.

Bran- soleta	średnica zewnętrz.	średnica we- wnętrz.	grubość środką	grubość końcy	(średnia przec.)
I	6,4 cm	5,5 cm	0,6 cm	0,25 cm	
II	6,5 „	5,6 „	0,7 „	0,4 „	
III	6,5 „	5,1 „	0,8 „	0,5 „	
VI	6,5 „	5,4 „	0,7 „	0,45 „	
V	6,2 „	5,3 „	0,5 „	0,45 „	

Podobne wymiary bransolet stęszewskich, a szczególnie ślady zużycia dwu pierwszych okazów, przemawiają za miejscowym pochodzeniem skarbu. Był on więc własnością kogoś

Ryc. 1. Stęszewo, pow. poznański. Skarb z I okr. epoki brązowej. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 1. Stęszewo, distr. de Poznań. Dépôt d'objets de bronze de la 1-ère période de l'âge du bronze. $\frac{1}{4}$ gr. nat.

z ludności, mieszkającej koło Stęszewa, podczas wczesnego okresu brązu. Znalezienie skarbu w torfowisku (a więc w dawnym, zarośniętym później jeziorze) wskazywałooby, że nie był on ukryty w chwili niebezpieczeństwa, lecz raczej był wotum religijnym, złożonym bóstwu na ofiarę²⁾.

W przeciwieństwie, do dość ubogiej i jednoznacznej zawartości skarbu stęszewskiego, skład skarbu z Górki przedstawia się o wiele okazalej. Przed wojną znajdował się on w P. Muzeum Prehistorycznym w Berlinie³⁾. Nie mogąc dotrzeć do oryginału, posługiwałem się fotografią skarbu, będącą prywatną własnością profesora J. Kostrzewskiego. Skarb z Górki składa się z następujących czternastu przedmiotów brązowych:

1. siekierki
2. dwu ciężkich otwartych bransolet

²⁾ Zob. J. Kostrzewski: „Wielkopolska w czasach przedhistorycznych” II wyd. str. 36, przyp. 131.

³⁾ Berlin; Museum für Völkerkunde Nr. katal. II 3364—65—69; i II 6367.

3. ozdoby łańcuskowej
4. naramiennika i
5. dziewięciu otwartych bransolet, ze zwężonymi końcami

1. Siekierka z niskimi brzegami typu unietyckiego (ryc. 2 a) z rozszerzonym lukowato ostrzem i zaznaczającym się początkiem lejkwatej pietki. Siekierki tego typu są jednym z najbardziej charakterystycznych narzędzi kultury unietyckiej. Z Wielkopolski znanych jest trzydzieści sztuk podobnych siekierek, ze Śląska siedemdziesiąt⁴⁾. Siekierki z zaznaczającą się piętka są, według Monteliusa, najmłodszym typem siekierek w pierwszym okresie brązowym⁵⁾. Są one formą pośrednią, z której powstają w starszym okresie brązowym siekierki z lejkwatą piętka typu czeskiego⁶⁾. Siekierka z Górki datuje więc cały skarb na koniec pierwszego okresu brązowego.

2. Dwie masywne, otwarte bransolety, o owalnym kształcie obwodu i uciętych ostro końcach (ryc. 2 b-c). Sztaba pierwszej branso-

Ryc. 2. Górka, pow. głogowski. Część skarbu z I okr. epoki brązowej; ok. $\frac{1}{4}$ w. n. — Fig. 2 Górka distr. de Głogów. Partie d'un dépôt de la 1-ère période de l'âge du bronze. Env. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

lety jest okrągła, o powierzchni gładkiej i grubiejących nieco końcach. Sztaba drugiego okazu o wiele masywniejsza, ma powierzchnię facetowaną a końce guziczkowato rozplaszczone.

⁴⁾ J. Kostrzewski: Z badań nad osadnictwem”. Przegl. Arch. II, str. 167; „Wielkopolska w czasach przedh.” II wyd., str. 43—44, przyp. 151.

⁵⁾ Montelius: Chron. d. ält. Bronzezeit”, str. 24.

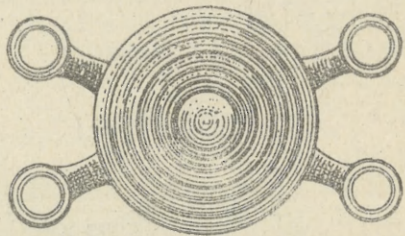
⁶⁾ J. Kostrzewski: „Pradzieje Polski”, str. 80. Tabl. VII, ryc. 11.

Najbliższą jej analogią jest bransoleta z Jaroszewa o podobnej, masywnej budowie i facetowanej powierzchni⁷⁾. Z Wielkopolski znanych jest dwadzieścia pięć podobnych, facetowanych bransolet⁸⁾. Bransolety górckie, z końcami nieco zgrubiałymi należą do odmiany tego typu, spotykanej liczniej w Czechach, nie można więc z całą pewnością powiedzieć, czy są one wyrobem lokalnym, czy też przysły do nas z południa⁹⁾:

3. Ozdoba łańcuskowa. Środek ozdoby tworzy okrągła płytka z czterema uszkami, zdobiona ornamentem kół koncentrycznych (ryc. 3). Do uszek tych przytwierdzone są cztery łańcuszki, złożone z małych okrągłych ogniw, z których każdy rozdziela się jeszcze w dwa odgałęzienia, łączące się później ze sobą i tworzące w ten sposób cztery zamknięte pętle. Podobna ozdoba znana jest ze skarbu w Oborze koło Nowego Bydżowa (Czechy)¹⁰⁾. Składa się ona z podobnej ale niezdobionej płytki środkowej z czterema uszkami, z których zwisają łańcuszki. Złożone są one z okrągłych, większych stosunkowo krążków, zdobionych poprzecznym kreskowaniem. Łańcuszki te łączą się parami w dwie pętle (trzecia tworzy boczne odgałęzienie). Do jednej z nich przyczepiona jest szpila uszata. Trzecią podobną ozdobą jest znalezisko z Radewell koło Dieskau (Saksonia)¹¹⁾. Związek z wyżej wymienionymi ozdobami mają też zapewne łańcuszki z szpilami uszатыmi typu czeskiego, znalezione w grobach kultury unietyckiej w Czechach¹²⁾. Podobne ale o wiele późniejsze szpile łańcuskowe spotyka się w Szwajcarii i Szlezwiku¹³⁾. Ozdoba łańcuskowa z Górki była według Segera napiersznikiem¹⁴⁾. Ozdoby te były według niego odlewane w całości z brązu, zawierającego dużą domieszkę cyny i stanowiły, jak słusznie twierdzi, piękny przykład umiejętności technicznych wczesnobrązowych odlewców¹⁵⁾.

4. Duży, otwarty naramiennik z końcami zwężonymi, spłaszczonymi od strony wewnętrznej i odgiętymi lekko na zewnątrz (ryc. 4

w środku). Sztabka naramiennika okrągła, o gładkiej powierzchni, z wyraźnie zaznaczoną różnicą między pogrubionym środkiem a zwężającymi się końcami. Najbliższą analogią dla naramiennika górckiego są podobne okazy ze skarbu z Głogowa, zawierającego siedem sztuk z końcami odgiętymi¹⁶⁾ i dwie ze zwężonymi lecz prostymi końcami¹⁷⁾. Identyczny naramiennik znaleziony został w Ebendorfel (Górne Łużyce)¹⁸⁾. Ponieważ rozwój i zasięg podobnych naramienników łączy się ściśle z występowaniem bransolet ze zwężonymi końcami, wróć do ich dokładniejszego omówienia poniżej.

Ryc. 3. Górka, pow. głogowski. Tarczka brązowa z ozdoby łańcuskowej. W. n. — Fig. 5. Górka, dist. de Głogów. Plaque en bronze d'une parure à chaînes. Gr. nat.

5. Dziewięć otwartych bransolet ze zwężonymi końcami (ryc. 4). Jedna z nich, podobna do trzeciej bransolety stęszewskiej (ryc. 4 dołem na prawo), różni się od niej tylko mniej masywną budową. Pozostałe osiem bransolet, wykonane z cienkich, okrągłych sztabek, posiadają końce spłaszczone i odgięte na zewnątrz.

Uderza w nich duże podobieństwo do piątej bransolety ze Stęszewa. Możliwe, że zarówno okazy: stęszewski jak i górckie pochodzą z tego samego warsztatu odlewniczego.

Skarb z Górki, w przeciwieństwie do stęszewskiego, jest skarbem handlowym. Stanowił on więc zapas towarów, będących własnością kupca wędrownego z wczesnego okresu brązu i zakopanych w ziemi w chwili jakiegoś niebezpieczeństwa. Dowodzi tego różnorodność i stosunkowo duża ilość znalezionych przedmiotów, a także południowe pochodzenie prawie wszystkich ozdób i narzędzi górckich¹⁹⁾.

Z opisanych wyżej przedmiotów zajmę się nieco dokładniejszym omówieniem otwartych bransolet ze zwężonymi końcami, stanowiących całkowity skład skarbu stęszewskiego

¹⁶⁾ Mertins: „Depotfunde der Bronzezeit in Schlesien”. Schles. Vor. VI, str. 298 ryc. 2, 3.

¹⁷⁾ Tamże, ryc. 4.

¹⁸⁾ W. Frenzel: „Bilderhandbuch zur Vorgeschichte der Oberlausitz”, str. 33, ryc. 11.

¹⁹⁾ Jedynie ciężkie, otwarte, zwykle facetowane bransolety, mogą być wyrobem lokalnym. Patrz przyp. 9.

⁷⁾ Jaroszewo (pow. żniński). Przegł. Arch. I, str. 59. Nr. 18 ryc. 5 na str. 60.

⁸⁾ J. Kostrzewski: „Wielkopolska w czas. przedh.” II wyd. str. 48, przyp. 177.

⁹⁾ J. Kostrzewski: „Z badań nad osadnictwem”. Przegł. Arch. II, str. 168, przyp. 10.

¹⁰⁾ J. Schráníl: „Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens”. str. 105. Tabl. XXII, ryc. 39 i 39a.

¹¹⁾ H. Seger: „Depot f. d. Bronze- u. Hallstattzeit”. Schles. Vor. NF IV, str. 14.

¹²⁾ Noutonice (Praga Zachód) J. Pič: „Čechy předhistorické”. T. XIV, ryc. 9. Lotous (Slany): „Památky Archeologické” XVII, str. 549; Por. u Segera.

¹³⁾ H. Seger: „Schles. Vor.” NF IV, str. 14.

¹⁴⁾ Tamże, str. 14.

¹⁵⁾ Model takiej formy podaje J. Filip: „Pravěké Československo” str. 173, ryc. 33.

i przeważająca część skarbu z Górki. Otwarte bransolety ze zwężonymi końcami są, jak dowodzą tego liczne analogie, osobnym i dość rozpowszechnionym typem bransolet, występującym w pierwszym okresie brązowym na obszarze Europy Środkowej. Odległość końców ich jest wystarczająca do przesunięcia przegubu dłoni i wsunięcia w ten sposób bransolety na rękę. Zasadniczą cechą bransolet ze zwężonymi końcami jest ukształtowanie ich sztabek, z reguły w środku grubszych, przy końcach zwężonych, przy czym uderza nas cienkość sztabek i lekkość budowy bransolet, w porównaniu z masywnością pozostałych typów z wczesnego okresu brązowego, jak np.: zawarte w skarbie góreckim ciężkie bransolety facetowane. Lekkość bransolet, idąca w parze z cienkością sztabek, które dając się z łatwością rozginać, pozwalały na dokładne dopasowanie bransolet do obwodu rąk i wspomniana już duża rozwartość końców, umożliwiającą bezpośrednie zakładanie bransolety na rękę bez przesuwania przez nią dłoni, były w porównaniu np. z zamkniętymi, owalnymi kręgami, dużym udogodnieniem²⁰⁾, zarówno dla noszących bransolety, jak i dla odlewców, którzy z powodu mniejszych rozmiarów obwodu bransolet i cienkości sztabek, używali do ich wyrobu o wiele mniej cennego brązu.

Już przy pobieżnym obejrzeniu bransolet stęszewskich i góreckich, widać, że dzielą się one na trzy odrębne grupy. Przejrzenie licznych analogii z Czech, Polski i Niemiec Północnych potwierdza ten podział. Jakkolwiek istnieją okazy o charakterze pośrednim, a prosta budowa bransolet ze zwężonymi końcami nie zawsze pozwala na ustalenie wyraźnych granic podziału, jednakże przy przejrzaniu przeszło stu okazów można stwierdzić, że istnieje on rzeczywiście, to też wprowadzam go przy omiawianiu niniejszego zagadnienia, przy czym trzy wyodrębniające się grupy nazwę typami A, B i C bransolet ze zwężonymi końcami.

Do pierwszej grupy (typ A, ryc. 5, 1) należy zaliczyć dwie pierwsze bransolety stęszewskie (ryc. 1 a—b). Jeszcze lepszym przykładem bransolet tego typu są bransolety z Noutonic i Polep w Czechach²¹⁾. Cechami charaktery-

stycznymi typu A są: budowa bransolet z bardzo cienkich sztabek, a właściwie z grubego drutu brązowego, dalej, mała różnica grubości środka i końców sztabek, wreszcie spiczasto zwężone końce²⁾). Sztabki bransolet są okrągłe, u okazów późniejszych spłaszczone od wewnątrz²¹⁾, powierzchnia z reguły gładka.

Przedstawicielką drugiej grupy (typ B, ryc. 5, 2) jest trzecia bransoleta stęszewska (ryc. 1 c). Typ B różni się od pierwszego typu przede wszystkim większą grubością sztabek i mocniej zaznaczającą się różnicą między grubością środka i końców, a więc ogólnie biorąc, masywniejszą budową. Końce zakończone są bardziej tępo, choć zdarzają się okazy o końcach spiczastych²⁴⁾.

Trzecia grupa (typ C, ryc. 53), wyróżniająca się od dwu pierwszych odgiętymi na zewnątrz końcami, jest niewątpliwie typologicznie późniejszą. Dowodem na to są liczne okazy przejściowe, na których można dokładnie obserwować powstawanie nowego typu. Do typu C należą dwie ostatnie bransolety stęszewskie (ryc. 1 d—e). Skarb stęszewski jest ciekawy o tyle, że na jego trzech ostatnich bransoletach można prześledzić formy przekształcania się końcy z prostych w odgięte. U pierwszego okazu końce są spłaszczone od strony wewnętrznej (ryc. 1 c i 5 B). U następnego okazu o formie przejściowej (ryc. 1 d) czubki końców bransolety podgięte są do góry²⁵⁾. U ostatniego

Ryc. 4. Górká, pow. głógowski (Śląsk). Część skarbu z I okr. epoki brązowej; 1/2 w. n. — Fig. 4. Górká, distr. de Głógów. Partie d'un dépôt de la I-ère période de l'âge du bronze. 1/2 gr. nat.

²⁰⁾ Zamknięte kręgi starano się nieraz przerobić na otwarte przez przepiłowanie sztaby kręgu w jej najcieńszym miejscu. Przykładem takich rozpiłowanych kręgów są okazy z Burgu, Bagowa i Wustermark w Brandenburgii (W. Bohm: „Die ältere Bronzezeit in der Mark Brandenburg”, str. 18). Przymuszczenie powodem tego rodzaju przerobek była chęć lepszego dopasowania kręgu do obwodu ramienia.

²¹⁾ Noutonice (Praga Zachód) J. Pič: „Čechy předhistorické” I. Tabl. XV 2 12; Polepy (Kolin), A. Stocký: „Čechy v době bronzové”, Tabl. XIII. r. 1.

²²⁾ Mówiąc o różnicy w budowie i rozmiarach bransolet mam na myśli rozmiary względne, proporcjonalne do wielkości bransolety i dlatego decydujące o jej ukształtowaniu.

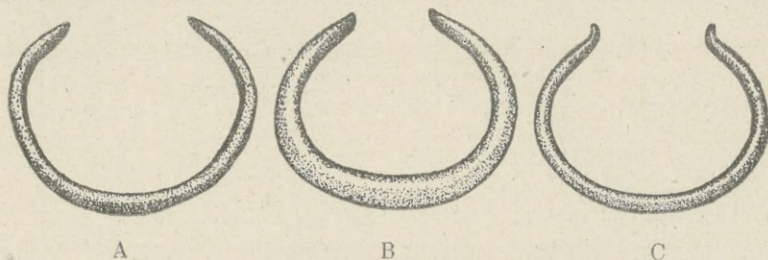
²³⁾ Zob. T. Dobrogowski: „Skarb z II okresu epoki brązowej z Czeszewa” Przegl. Arch. VI. str. 255.

²⁴⁾ Heinrichshagen (Meklemburgia) Montelius: „Chronologie d. ält. Bronzezeit”, str. 48, ryc. 130.

²⁵⁾ Tursko (Roztoky) A. Stocký: „Čechy v době bronzové”. T. XI, ryc. 1—2.

okazu (ryc. 1 e i 5 c) rozpląszczone od wewnątrz końce odgięte są już całkowicie na zewnątrz²¹⁾, przybierając kształt spłaszczonych, nieco poszerzonych i odgiętych na zewnątrz płytek. Ponieważ typ C powstaje z dwu pierwszych typów, ślady ich wpływu dają się łatwo zauważyć i dzielą go na dwie genetycznie różne grupy, wyodrębniające się od siebie przede wszystkim: grubością sztabek i masywnością w budowie. Tak np.: bransolety stęszewskie

czwarta i piąta i bransolety z odgiętymi końcami z Górki pochodzą od typu A, natomiast ciężkie, masywne kształty czwartej bransolety z Noutonic²⁷⁾ i bransolety z Dřínova²⁸⁾ do wiodzą, że powstały one z typu B. Bransolety typu C są nieraz facetowane, jak np. czwarta bransoleta stęszewska i okazy z Obory. Podany niżej spis znalezisk pokazuje obszary występowania i rozmieszczenie typów bransolet ze zwężonymi końcami.

Ryc. 5. Stęszewo, pow. poznański. Trzy typy bransolet ze skarbu. $\frac{1}{2}$ w. n.
— Fig. 5. Stęszewo, distr. de Poznań. Trois types de bracelets représentés au dépôt.

SPIS BRANSOLET ZE ZWĘŻONYMI KONCAMI Z I OKRESU EPOKI BRĄZOWEJ

Miejsce znalezienia	Ilość i typ bransolet	Literatura
Czechy		
1. Brandýs nad Łabą	1C	J. Pič „Čechy předhistorické“ I Tab. VI r. 10; „Památky Archaeologické“ XV Tab. XIX r. 10;
2. Malé Ččovice (Praga Zachód)	1A, 1C	J. Pič „Čechy předh.“ I Tab. IX r. 5, Tab. XIII r. 19; „Pam. Archaeol.“ XVI Tab. XIX r. 19, Tab. XX r. 5;
3. Dřínov (Slaný)	1A, 2B, 3C ²⁹⁾	J. Pič „Čechy předh.“ I T. XXI r. 23, 24, 25; Tab. XXII r. 18; „Pam. Arch.“ XVI T. XXXIX r. 23, 24, 35; T. XL r. 12.26; T. XLI r. 18;
4. Holubice (Praga Zachód)	1A, 2B, 2C	J. Pič „Čechy předh.“ I T. XIX r. 1, 2, 19; T. XX r. 19, 20, 24; „Pam. Arch.“ XVI T. IX r. 19, 20, 24; T. X r. 1, 2, 19;
5. Kamýk (Praga Zachód)	3B	A. Stocký „Čechy v době bronzové“ T. IX r. 1, 7, 8;
6. Kolín	1B	„Pam. Arch.“ XXXV T. XCIII r. 10;
7. Libušín	1B	„Pamat. Arch.“ XVI str. 66;
8. Lotouš (Slaný)	2B	A. Stocký „Čechy v době bronz.“ T. XIII 10; „Pamat. Arch.“ XVII str. 549;
9. Lounky (Roudnice nad Łabą)	1B	J. Pič „Čechy předh.“ I T. XIII r. 18;
10. Neuberk (Mladá Boleslav)	1B	„Pamat. Arch.“ XXXVII T. VII r. 15;
11. Noutonice (Praga Zachód)	2A, 1B, 1C	J. Pič „Čechy předh.“ I T. XY r. 2, 3, 9, 12; „Pamat. Arch.“ XVI T. VII r. 2, 3, 9, 12;
12. Obora (Nový Bydžov)	3B	J. Schráníl „Studie o vzniku kultury bronzové“, str. 35 T. V r. 4, 5, 6; „Die vorgeschichte Böhmens und Mährens“ str. 104 T. XXIII r. 35;
13. Osluchov (Slaný)	1A	J. Pič „Čechy předh.“ I st. 115 r. 23; „Pamat. Arch.“ XVI str. 67;
14. Otovovice (Kralupy n. Vltavou)	4A	„Pamat. Arch.“ XXXVIII str. 55 r. 36;

²¹⁾ IV bransoleta stęszewska i bransoleta z Obory (Nowy Bydžov) J. Schráníl: „Vorgeschichte Böhmens u. Mährens“. Tabl. XXIII, 35.

²⁷⁾ Noutonice J. Pič: „Čechy předh.“ Tabl. XV, ryc. 3.

²⁸⁾ Dřínov (jak wyżej tabl. XXII, ryc. 18).

²⁹⁾ Końce jednej bransolety są zawinięte w uszka.

Miejsce znalezienia	Ilość i typ bransolet	Literatura
15. Polepy (Kolín)	2A	A. Stocký „Čechy v dob. bronz.“ T. XIII r. 1; „Památ. Arch.“ XXXV T. VIII r. 5;
16. Redice (Kralupy n. Vltavou)	1C	„Památ. Arch.“ XXXVIII T. VIII r. 11;
17. Slaný	2C	„Památ. Arch.“ XXXIX T. VII r. 17, 18;
18. Tursko (Roztok)	2B	A. Stocký „Čechy v dob. bronz.“ T. XIV r. 1, 12;
19. Unětice (Roztok)	1C ³⁰	A. Stocký „Čechy v době bronzové“ T. XI r. 5; J. Pič „Čechy předh.“ I T. XII r. 1;
20. Zelenice (Slaný)	2A	„Památ. Arch.“ XVIII st. 235 r. 6, 12;
21. Zvoleněves (Slaný)	1B	H. Richlý „Bronzezeit in Böhmen“ T. XLIX r. 23;

Łużyce

22. Birkau (Budziszyn)	2A, 6C	W. Frenzel „Bilderhandbuch zur Vorgeschichte der Oberlausitz“ str. 33 i 35;
------------------------	--------	---

Śląsk

23. Górka (pow. głogowski)	1B, 8C	J. Kostrzewski „Z badań nad osadnictwem wczesnej i środkowej epoki brązowej”. Przegląd Archeologiczny II st. 197; Montelius „Chronologie d. ältesten Bronzezeit” str. 38; H. Seger „Depotfunde d. Bronzezeit in Schlesien” Schles. Vorzeit NF IV str. 11;
----------------------------	--------	---

Małopolska

Balice ³¹ (pow. Mościska)	1B	T. Sulimirski „Brazy Małopolski Środkowej” st. 5 T. I, str. 5, rys. 1.
24. Włynice (pow. radomszczański)	1A	Z not. prof. J. Kostrzewskiego;

Wielkopolska i Kujawy

25. Granowo (pow. nowotymyski)	2B	Montelius „Chronologie d. ältesten Bronzezeit” str. 28 i 36; J. Kostrzewski „Wielkopolska w czasach przedh.” Wyd. II str. 44 ryc. 106; „Pradzieje Polski” T. VI r. 14 na st. 6;
26. Kokorzyn (pow. kościański)	1C	Montelius „Chron. d. ält. Bronz.” st. 37; Z. Zakrzewski „Antiqua 1891” st. 3—4 T II. r. 3;
27. Osięciny ^{32a} (pow. nieszawski)	2A	J. Kostrzewski „Z badań nad osadnictwem” Przegląd Arch. II st. 194 nr 97;
28. Srebrnagóra (pow. żniński)	3A	W. Kočka „Dwa nowe stanowiska kultury iwieńskiej”. Przyczyńki do pradziejów Polski Zachodniej st. 17 T. I r. 1;
29. Sęszewo (pow. poznański)	2A, 1B, 2C	
30. Radziejewo ^{32b} (pow. nieszawski)	1B	J. Kostrzewski „Z badań nad osadnictwem” Przegląd Arch. II st. 194 Nr 95; „Zapiski muzealne” I st. 26 r. 32;
31. Wojcieszyn (pow. szubiński)	2B	Z not. prof. J. Kostrzewskiego. Montelius „Chron. d. ält Bronz.” st. 35;

Pomorze

32. Biała Góra (pow. białogardzki)	1A, 1C	Z not. prof. J. Kostrzewskiego;
33. Kluczewo (pow. pyrzycki)	1B	G. Dörka „Urgeschichte des Weizacker - Kreises Pyritz”;
34. Labömitz (Wyspa Uznam)	2B	„Erwerbungs- und Forschungsbericht” 1937 „Provinzialmuseum Pom. Altertüm. Stettin” st. 23;
35. Mechowo (pow. pyrzycki)	2B	G. Dörka „Urgeschichte d. Weiz. Kreises Pyritz”;
36. Prusewo (pow. lęborski)	1A	J. Kostrzewski „Z badań nad osadnictwem”. Przegląd Arch. ss st. 188;

³⁰⁾ Końce zdobione paroma poprzecznymi kreskami.

³¹⁾ Miejscowości bez liczby porządkowej nie są umieszczone na mapie.

³²⁾ a i b) Końce bransolet są ostro ucięte.

37. Salino (pow. starogardzki)	1A	Z not. prof. J. Kostrzewskiego;
Prusy Wsch. (miejsce nieznane)	1B	Z not. prof. J. Kostrzewskiego;
38. Tanowo (pow. szczeciński)	1A	W. Böhm „Die ältere Bronzezeit in der Mark Brandenburg” st. 104 T. sss r. 1;
Brandenburgia		
39. Kriele (West-Haveland)	1A	W. Böhm „Die ält. Bronz. i. d. Mark Brandenburg” st. 109 T. VII r. 3;
Meklemburgia		
40. Hinrichshagen (Woldegk)	3B	Montelius „Chron. d. ält. Bronzezeit” st. 48 r. 130
Szlezwik-Holsztyn		
41. Tinsdahl (Nienstedten)	2A	Montelius „Chron. d. ält. Bronzezeit” st. 50 r. 141
Skania		
42. Pile (Skania)	1B	Montelius „Chron. d. ält. Bronz.” st. 54-55 r. 160,
Skania (miejsce nieznane)	1A	Montelius „Chron. d. ält. Bronz.” ryc. 219 i 220;

Z podanego spisu i dołączonej do niego mapki widać, że obszar występowania bransolet ze zwężonymi końcami był duży, obejmował bowiem Czechy, Polskę Zachodnią i Północną oraz Niemcy Północne aż do linii Łaby. Obszarem najliczniejszego występowania bransolet są Czechy, ściślej biorąc ziemie nad Weltawą i Łabą, w okolicy Pragi i Slan. Fakt ten przemawia za tym, że bransolety ze zwężonymi końcami były wyrobem przemysłu brązowego mieszkającej w Czechach ludności kultury unietyckiej. Potwierdza to również liczne występowanie bransolet w grobach kultury unietyckiej. Większa część zebranych tu czeskich znalezisk to znaleziska grobowe, zachodzi więc w Czechach stosunek odwrotny do tego, jaki spotykamy na pozostałym obszarze występowania bransolet ze zwężonymi końcami, gdzie wielką przewagę liczbową mają okazy znalezione w skarbach³³⁾. Widocznie więc poza Czechami bransolety te, chociaż znane, należały do ozdób cennych i rzadkich dostarczanych drogą handlu, natomiast w Czechach, a w każdym razie nad Weltawą i Łabą, były one na tyle pospolite, że stanowiły dość powszechnie część wyposażenia grobowego. Jeżeli dodamy do tego znaczną ilość znalezionych w Czechach okazów³⁴⁾, stanowiącą prawie połowę ogólnej liczby znalezisk, to czeskie pochodzenie bransolet ze zwężonymi końcami będzie zupełnie uzasadnione.

³³⁾ Np.: Wszystkie 7 znalezisk bransolet ze zwężonymi końcami publikowanych przez J. Piča (Čechy předh.) są znaleziskami grobowymi, natomiast z okazów podanych przez J. Kostrzewskiego („Z badań nad osadnictwem” Prz. Arch. II) i Monteliusa („Chronologie...”) tylko dwie bransolety z Prusewa w pow. łęborskim pochodziły z grobu, reszta stanowiła część składową skarbów.

³⁴⁾ Na 103 podanych ogółem okazów w Czechach zostało znalezionych 46 sztuk, czyli 45% ogólnej liczby znalezisk.

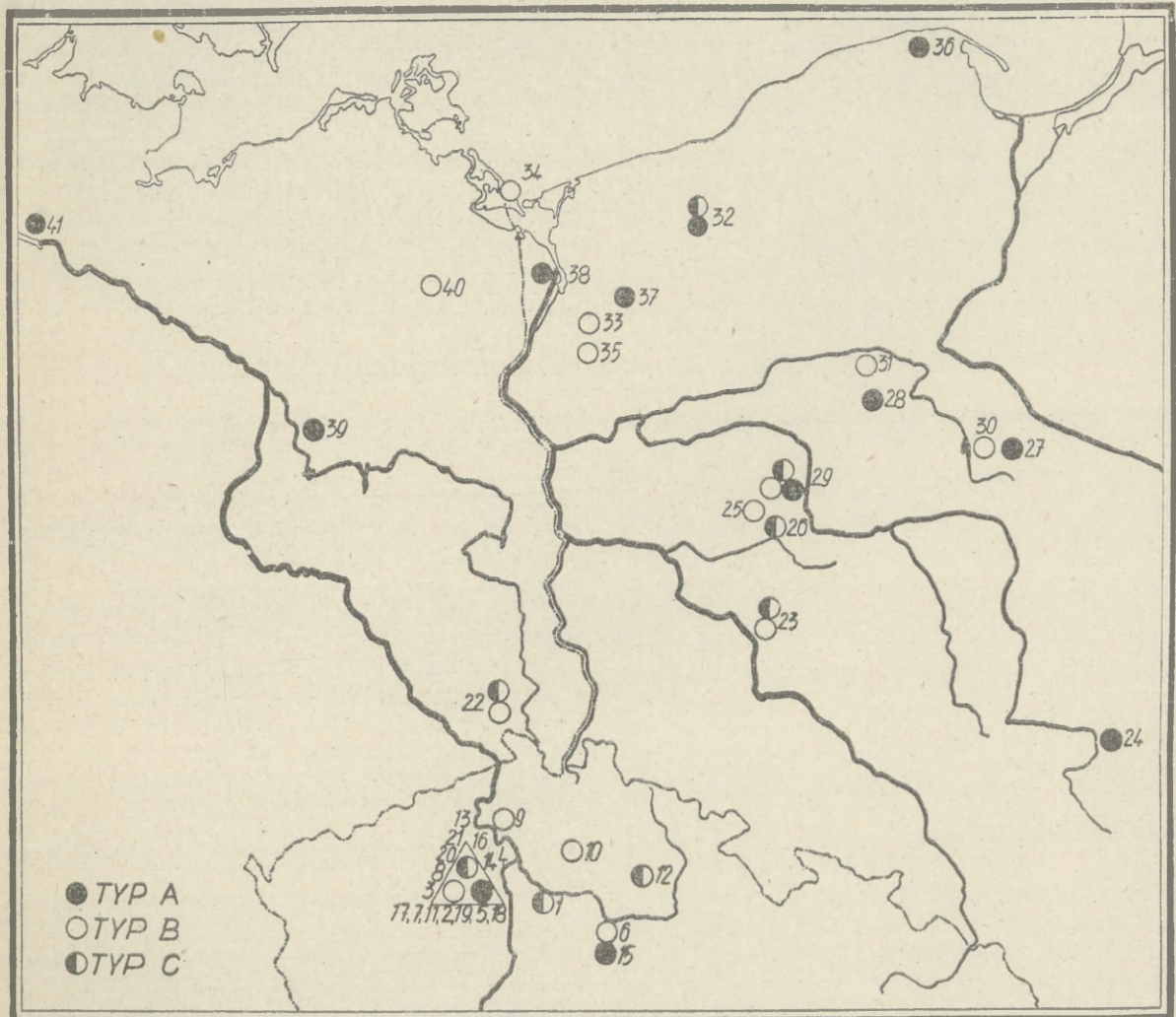
Z Czech, swego głównego ośrodka, rozchodzą się bransolety do Polski i Niemiec Północnych³⁵⁾. Mapa znalezionych bransolet nie wytycza wyraźnie szlaków, którymi z Czech posuwają się one na północ. Zbyt mała liczba zestawionych tu znalezisk nie pozwala na wysuwanie daleko idących wniosków. Patrząc na mapę, dostrzegamy jednak, że większa część znalezisk występuje grupami w sąsiedztwie większych rzek spławnych. W Polsce mamy trzy takie grupy: w południowo-zachodniej Wielkopolsce, między Obrą a Wartą, w północnej Wielkopolsce i na Kujawach nad Notecią, oraz przy ujściu Odry. Obszary tego gęstszego występowania bransolet pokrywają się całkowicie, tak w Polsce jak i w Czechach, z obszarami większych skupisk osadniczych z wczesnego okresu brązowego³⁶⁾. Jest to zupełnie zrozumiałe; na kupno drogich, luksusowych przedmiotów, jakimi były w owych czasach wszystkie ozdoby brązowe, szczególnie okazy importowane, przychodzące do nas z południa, mogła sobie pozwolić tylko ludność zamożna, siedząca w większych skupieniach na urodzajnych ziemiach i częściej z tego powodu odwiedzana przez kupców, spodziewa-

³⁵⁾ Z Niemiec Środkowych i Południowych nie znam żadnego znaleziska bransolet ze zwężonymi końcami, ponieważ okaz z Straubing (Dolna Bawaria) pochodzi dopiero z II okresu brązu. Podobnie i na wschód od Czech: w Małopolsce ślady bransolet są bardzo niki, gdyż znamy stamtąd tylko jeden okaz z Balic w pow. mościskim (Włynice w pow. radomszczańskim leżą bliżej Śląska, nie należąc faktycznie do Małopolski). Widać z tego, że jedynym kierunkiem rozszerzania się bransolet ze zwężonymi końcami był kierunek północny, co zresztą zgadza się z ogólną ekspansją gospodarczą kultury unietyckiej.

³⁶⁾ Por. J. Kostrzewski: „Z badań nad osadnictwem.” Przegł. Arch. II (Mapa znalezisk brązowych z I okresu brązu) i J. Filip: „Pravěke Československo” str. 175, r. 34 (mapa osadnictwa kultury unietyckiej).

jących się u niej dobrego utargu³⁷⁾. Występowanie gromadnych jak i luźnych znalezisk w sąsiedztwie większych rzek jest jeszcze jednym dowodem ważności ich jako dróg handlowych. Wspomniany już brak liczniejszych znalezisk szczególnie ze Śląska i Łużyc, skąd znamy tylko dwa skarby³⁸⁾ z Górki w pow. głogowskim

i z Birkau pod Budziszynem, utrudnia wytyczenie drogi handlowej, którą dostawały się te bransolety z Czech do Polski. Przepuszczalnie szły one, podobnie jak i inne przedmioty brązowe, szlakiem handlowym, ciągnącym się od przełęczy Kłodzkiej do okolicy Wrocławia, stąd wzdłuż Odry do okolic Głogowa, dalej

Ryc. 6. Mapka bransolet unietyckich z I okresu epoki brązowej. — Fig. 6. Carte des bracelets du type d'Unetice de la I-ère période de l'âge de bronze.

³⁷⁾ Por. J. Kostrzewski: „Pradzieje Polski” str. 64.

³⁸⁾ Ten zagadkowy brak bransolet, szczególnie z tak bogatej w inne znaleziska i gęsto zaludnionej krainy, jaką był Śląsk w pierwszym okresie brązu, jest chyba tylko wynikiem przypadku i zapewne w przyszłości będzie usunięty przez nowe odkrycia. Na uwagę zasługuje jednak fakt, że dwa znane skarby, tak z Górki na Śląsku, jak z Birkau na Łużycach, mają wyraźny charakter skarbów handlowych, co potwierdza przechodzenie przez Śląsk szlaku, którym bransolety ze zwężonymi końcami dostawały się do Wielkopolski i na Pomorze.

przez Wielkopolskę do środkowej Noteci, następnie w górę jej biegu do Wisły i Wisłą do Bałtyku³⁹⁾. Pierwszym skarbem z bransoletami na wspomnianym szlaku jest skarb z Górki, ostatnim znalezisko grobowe z Prusewa w pow. łębskim. Liczne skupienie bransolet przy ujściu Odry dowodzi, że od Głogowa bransolety wzdłuż Odry dochodziły aż do Świno-

³⁹⁾ J. Kostrzewski: „Pradzieje Polski”, str. 68.

ujścia⁴⁰⁾, skąd być może dostały się one drogą morską do Skanii. Drugim z kolei szlakiem wędrówki bransolet na północ była Łaba. Dowodzi tego skarb z Tinsdahl, położony przy jej ujściu do morza koło Hamburga. Łabą dostały się też na północ bransolety z Kriele. Nie jest jednak wykluczone, że oprócz Łaby istniał jeszcze trzeci szlak, ciągnący się wzdłuż Szprewy i Haweli, na co wskazuje położenie skarbu z Birkau na Górnych Łużycach.

Rozmieszczenie typów bransolet, szczególnie dwóch pierwszych A i B, jest wszędzie ilościowo mniej więcej równomierne i nie wykazuje osobnych skupień. Jedynie ostatni typ C staje się rzadszy i niknie w końcu w miarę posuwania się z południa na północ. I tak np.: w Czechach występuje on w ilości równej ilościom pozostałych typów, reprezentowany jest równie często na Śląsku i Łużycach, natomiast z Wielkopolski znamy tylko trzy okazy bransolet ty-

pu C, a kraje północne z wyjątkiem jednego okazu z Białej Góry na Pomorzu, są go zupełnie pozbawione.

Ścisły związek z bransoletami wykazują naramienniki ze zwężonymi lub odgiętymi końcami, podobne do opisanego wyżej naramiennika z Górki. Są one w budowie i kształcie uderzająco podobne do bransolet i jedyną różnicą dzielącą je są wymiary. Podobnie i podział na trzy typy omawiany wyżej przy bransoletach znajduje pełne zastosowanie wśród naramienników ze zwężonymi końcami. Podaję poniżej kilka przykładów podobnych naramienników, stosując do nich ten sam podział na trzy grupy.

Z powyższych przykładów widać, że obszary występowania bransolet i naramienników ze zwężonymi końcami pokrywają się ze sobą. Podobnie kształt, budowa, wreszcie podział na identyczne typy, przemawiają za tym samym pochodzeniem bransolet i naramienników.

NARAMIENNIKI ZE ZWĘŻONYMI KOŃCAMI

Miejsce znalezienia	Ilość i typ naramienników	Literatura
Czechy		
Čičovice Malé (Praga Zachód)	1A	J. Pič „Čechy předh.“ T. VIII ryc. 16;
Jizerní Vielnó	4A	A. Štocký „Čechy v době bronzové“ T. XIII. ryc. 9, 10, 13, 15;
Zvoieněves (Slaný)	1C	J. Pič „Čechy předh.“ st. 167 ryc. 53;
Łużyce Górne		
Ebendörfel	1C	W. Frenzel „Bilderhandbuch z. Vorg. d. Oberlausitz“ st. 33 ryc. 11;
Śląsk		
Głogów	2B, 7C	Mertins „Depotfunde der Bronzezeit in Schlesien“ Schles. Vor. VI st. 298, ryc. 2, 3, 4;
Górka (pow. głogowski)	1C	J. Kostrzewski Przegl. Arch. II st. 197; Montelius „Chron. d. ält. Bronz.“ st. 38; H. Seger Schles. Vor. NF IV st. 11;
Wielkopolska		
Czeszewo (pow. wągrowiecki)	1A	T. Dobrogowski „Skarb z II okresu epoki brązowej z Czeszewa“ Przegl. Arch. st. 255;
Pomorze		
Goraj (pow. sztumski)	1A	Z not. prof. J. Kostrzewskiego;
Brandenburgia		
Dolgelin (Lebus)	2B	W. Böhm „Die ält. Bronzezeit i. d. Mark Brandenburg“ T. VI r. 7, 11;
Skania		
Piła	1A ⁴¹⁾	Montelius „Chronol. d. ält. Bronz.“ ryc. 159;

⁴⁰⁾ Najdalej na północ wysuniętym skarbem pomorskim jest skarb w Labömitz na wyspie Uznamie.

⁴¹⁾ Zwężające się końca sztabek naramiennika przy samych zakończeniach nieco grubieją. Końca ucięte są ostro. Podobnie ostro ucięte końca mają bransolety z Radziejowa i Osiecin na Kujawach (por. przyp.

32). Masywniejsza budowa wspomnianych wyżej trzech okazów, a także ostre ucięcie końców sztabek, nie spotykano nigdzie na terenie Czech, pozwala przypuszczać, że tak naramiennik ze Skanii, jak i bransolety kujawskie były wyrobami lokalnymi, naśladującymi formy czeskie.

Do bransolet i naramienników dodać trzeba niektóre naszyjniki ze zwężonymi lub też nieco odgiętymi końcami. Wymienię tu jako przykład naszyjnik z Ebendörfel na Górnych Łużycach, ze zwężającymi się spiczasto końcami, przypominający zupełnie swym kształtem bransoletę typu A oraz dwa naszyjniki z Damianowic na Śląsku z odgiętymi do góry końcami⁴²⁾. Nie należą one do rozpowszechnionych w I okresie brązu naszyjników naddunajskich, lecz uwzględniając ich prostszą budowę, trzeba uznać je za lokalne naśladownictwo form południowych.

Na podstawie wymienionych tu przykładów bransolet, naramienników i naszyjników można stwierdzić, że wszystkie trzy rodzaje ozdób należą do jednej i tej samej grupy otwartych kręgów ze zwężonymi końcami. Zarówno bowiem bransolety jak naramienniki i naszyjniki posiadają podobną budowę sztabek, w środku grubszych, przy końcach zwężonych, podobne rozwarcie i ukształtowanie końców bądź prostych i zwężonych, bądź też odgiętych na zewnątrz, występują wreszcie na tych samych obszarach, różniąc się między sobą jedynie wymiarami⁴³⁾. Wszystkie one powstały w Czechach, być może pod wpływem importowanych z nad Dunaju naszyjników z zagiętymi uszkami. Pod wpływem naszyjników naddunajskich powstaje najprzód forma A bransolet i naramienników, która lekkością swej budowy odbija wyraźnie od lokalnych form takich jak: wspomniane już masywne, otwarte bransolety facetowane i zamknięte owalne kręgi, dowodząc tym swego pochodzenia z południa, gdzie w przeciwieństwie do ciężkich i grubych form północnych przeważają formy lekkie i cienkie⁴⁴⁾. Unodobania miejscowej ludności kultury unietyckiej przyczyniły się zapewne do wytworzenia typu B, zbliżonego bardziej swym kształtem do form miejscowych. Pod dalszym wpływem naszyjników naddunajskich z zawiniętymi uszkami po-

wstaje wreszcie moda odginania końców na zewnątrz i rozplaszczania ich od strony wewnętrznej, co jest zapewne naśladownictwem płasko rozkuwanych i zawijanych w uszka końców naszyjników⁴⁵⁾. Z wyjątkiem jednego okazu z Dřínova nie znamy bransolet typu C z końcami zawiniętymi w uszka. Powodem tego jest zapewne odmienna technika wyrobu, gdy bowiem końce naszyjników były rozplaszczane i zawijane w uszka drogą kucia, to bransolety ze zwężonymi lub też podgiętymi końcami odlewane były od razu w gotowych formach. Odlewanie okazów z końcami zawiniętymi było niewygodne dla unietyckich odlewców, to też zadawali się oni wyrobem form z odgiętymi tylko końcami. Mała ilość naszyjników z końcami zwężonymi, lokalnego, unietyckiego wyrobu tłumaczy się zbyt silną konkurencją naszyjników naddunajskich importowanych z południa.

Chronologia bransolet ze zwężonymi końcami, szczególnie dwóch pierwszych typów A i B, jest dość trudna do ustalenia. Inna naturalnie jest ona dla Czech, punktu wyjścia bransolet, inna dla Polski i Niemiec Północnych, gdzie przychodzą one później. Schráníl mówiąc o bransoletach ze zwężonymi końcami wymienia je jako jedną z najstarszych form wczesnego okresu brązowego w Czechach⁴⁶⁾. Nie można z całą pewnością powiedzieć, który z typów: A czy B jest starszy, gdyż zarówno na południu jak i na północy występują one razem. Przypuszczalnie powstają one prawie równocześnie w Czechach w pierwszej połowie wczesnego okresu brązowego. Do Polski i Niemiec Północnych przychodzą one w drugiej połowie pierwszego okresu epoki brązowej. Dowodem na to są dość często spotykane okazy ze spłaszczoną od strony wewnętrznej sztabką⁴⁷⁾. Jeśli chodzi o początek bransolet typu C, to można go z pewnością ustalić na drugą połowę wczesnego okresu brązowego w Czechach a na sam koniec wczesnego okresu brązowego w Polsce⁴⁸⁾. Potwierdza późniejsze pochodzenie bransolet typu C Schráníl⁴⁹⁾, zaznaczając przy tym, że odlewano je nieraz z tzw. „białego metalu”, t.zn. brązu z dużą domieszką cyny, co jest jeszcze jednym dowodem ich późniejszego powstania.

⁴²⁾ Ebendörfel (Górne Łużycy) W. Frenzel: „Bildershandbuch”, str. 33, ryc. 12. Damianowice (Damsdorf, pow. wrocławski) Mertens: „Depotfunde der Bronzezeit in Schlesien”. Schles. Vorzeit VI, 1896, str. 303.

⁴³⁾ Przykładem wielkiego podobieństwa wspomnianych tu naramienników do naszyjników jest naramiennik z Górki, który na podstawie zewnętrzznego wyglądu również dobrze może być naramiennikiem jak i naszyjnikiem i tak np. J. Kostrzewski i H. Seiger uważają go za naramiennik, podczas gdy Montelius nazywa go naszyjnikiem. Podobnie sprawa przedstawia się z naramiennikiem z Czeszewa. (Por. „Przegl. Arch.” VI, str. 255). Tak samo wśród bransolet istnieje dużo okazów pośrednich, które mogą być zarówno bransoletami jak też naramiennikami (Zvoleněves J. Pič: „Čechy předh.”, str. 167, ryc. 55).

⁴⁴⁾ Por. np.: formy południowe naszyjników z zawiniętymi uszkami z Północnych Włoch (Montelius: „Chron. d. ält. Bronz.”, ryc. 300) i z Węgier (Montelius, ryc. 260) z formami tych naszyjników z Polski.

⁴⁵⁾ Odginanie końców do góry miało też pewno znaczenie praktyczne ułatwiając przesuwanie przegubu dłoni przez otwór bransolety.

⁴⁶⁾ J. Schráníl: „Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens”, str. 104.

⁴⁷⁾ Por. T. Dobrogowski: „Skarb z II okresu epoki brązowej z Czeszewa”. Przegl. Arch. VI, str. 246.

⁴⁸⁾ Wspomniana już siekierka z Górki datuje cały skarb na koniec I okresu podobnie spłaszczenie wewnętrznych stron pierwszych dwóch bransolet steszewskich przemawia za późnym pochodzeniem skarbu ze Steszewa.

⁴⁹⁾ Jak w przyp. nr 46.

Zresztą wspomniane już wyżej formy przejściowe, a także brak zupełny (z wyjątkiem jednego okazu z Białej Góry na Pomorzu) bransolet typu C w krajach północnych dowodzą z całą pewnością późniejszego ich rozwoju. Wszystkie trzy wymienione tu typy mimo niejednakowego czasu powstania trwają później w użyciu obok siebie aż do końca pierwszego okresu brązu. Dowodem ich jednoczesnego trwania są skarby zarówno w Polsce⁵⁰⁾, jak i w Czechach⁵¹⁾, zawierające wszystkie trzy

typy bransolet. Już w pierwszym okresie brązowym niektóre okazy bransolet z Czech mają powierzchnię zdobioną poprzecznymi kreskami⁵²⁾. W II okresie brązu już cała powierzchnia pokryta jest ornamentami, choć zdarzają się jeszcze okazy o powierzchni gładkiej⁵³⁾, szczególnie na północy. W II okresie brązowym bransolety ze zwężonymi końcami występują jeszcze dość licznie, czego dowodem są podane niżej przykłady:

BRANSOLETY ZE ZWĘŻONYMI KOŃCAMI Z II OKRESU EPOKI BRĄZOWEJ

Miejsce znalezienia	Ilość i typ bransolet	Literatura
Czechy		
Velka Dobro	1A	H. Richly „Die Bronzezeit in Böhmen” str. 195 T. XLIX ryc.
Hroby (Křtenov)	1A	H. Richly „Die Bronzezeit in Böhmen”
Kbely (Lužany)	1A	J. Schráníl „D. Vorgeschichte Böhmens u. Mährens” Slavischer Grundriss T. XXV ryc. 34;
Dolna Bawaria		
Straubing	1A	Nils Aberg „Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie” III st. 62 Tabl. 109;
Śląsk		
Czarny Las (pow. lubliniecki)	1A	B. Richthofen „Die ältere Bronzezeit in Schlesien” Schlesiens Vorzeit st. 345;
Małopolska		
Stefkowa (pow. Lesko)	1B	J. Kostrzewski „Der Depotfund von Stefkowa”. Praehistorische Zeitschrift X 1918 r.
Wielkopolska		
Czeszewo (pow. wągrowiecki)	1A	T. Dobrogowski „Skarb z II okresu epoki brązowej z Czeszewa” Przegl. Arch. VI st. 255;
Pomorze		
Goraj (pow. sztumski)	6A	E. Sturms „Die ältere Bronzezeit im Ostbaltikum” st. 104 Tabl. 13a;
Litwa		
Slaziai (pow. Kłajpeda)	1A	E. Sturms „Die ält. Bronz. im Ostbaltikum” st. 102 Tabl. 151;
Brandenburgia		
Arnimshain (pow. Templin)	2A	W. Bohm „Die ält. Bronzezeit i. d. Mark Brandenburg” T. XVI ryc. 19, 22;

Podane przykłady dowodzą, że bransolety ze zwężonymi końcami utrzymują się na ogół w II okresie brązu na dawnych obszarach występowania, a nawet przechodzą dalej na północ⁵⁴⁾. W bransoletach ze zwężonymi końcami z drugiego okresu brązu uderza nas wielka przewaga liczebna typu A przy jednoczesnej wielkiej rzadkości typu B i zupełnym braku typu C. Jedynie więc typ A trwa w II okresie brą-

zowym w niezmiennym formie. Pozostałe dwa typy przetwarzają się widocznie w II okresie brązu w nowe formy. Formą tą są zapewne masywne, otwarte bransolety z okrągłych sztabek z odgiętymi na zewnątrz końcami i powierzchnią pokrytą ornamentem linii poprzecznych z przylegającymi do nich trójkątami kreskowanymi⁵⁵⁾. Ponieważ bransolety ze zwężonymi

⁵⁰⁾ Sęszew, Górka.

⁵¹⁾ Noutonice Dřinov.

⁵²⁾ Np.: Bransoleta z Unětie.

⁵³⁾ Straubing, Czarny Las, Czeszewo, Arnimshain, Goraj.

⁵⁴⁾ Skarb z Goraja pow. sztumski oraz ze Slaziai na Litwie.

⁵⁵⁾ J. Kostrzewski: „Od mezolitu do okresu wędrówek ludów” Prehistoria ziem polskich, str. 210. Tabl. LXV, ryc. 20, 21.

końcami są formą dość prostą, podobne do nich okazy powtarzają się dość często przez całą epokę brązową⁵⁶⁾. Właściwa czysta forma tych bransolet kończy się jednak wraz z najdłużej trwającym typem A w II okresie brązowym i w następnym III okresie już się jej nie spotyka.

Tak samo naszyjniki z końcami odgiętymi na zewnątrz trwają w głąb II okresu epoki brą-

⁵⁶⁾ Por. np.: Z. A. Rajewski „Bransolety brązowe z Wawrzynek”. *Przeł. Arch.* VI, str. 267. — I. Siwkówna: „Skarb brązowy z Czech” (pow. Brody). *Przeł. Arch.* VI, str. 240.

zowej, różniąc się od starszych form większą grubością i posiadaniem ornamentyki⁵⁷⁾.

Bransolety ze zwązonymi końcami są pięknym przykładem roli, jaką odgrywa w Europie Środkowej a częściowo i Północnej, podczas wczesnego okresu brązowego kultura unietycka. Jest to rola pośrednika, przejmującego z południa nowe formy i rozpowszechniającego je następnie dalej na północy, nie ograniczająca się jednak tylko do powtarzania zapożyczonych wzorów, ale przetwarzająca je w nowe, oryginalne typy.

⁵⁷⁾ Por. Mannus III, 152, ryc. 10 e.